

Maszynopis artykułu zamieszczonego w *Slawistyczni Zapiski*, No 1 (5), Ternopil 2006, s. 33-47.

Józef Kossecki
ul. Burgaska 3 m.24
02-758 Warszawa
Polska
email: jkossecki@poczta.onet.pl

SUBIEKTYWNE I OBIEKTYWNE METODY OCENY PRAWDZIWOŚCI INFORMACJI W UJĘCIU SOCJOCYBERNETYKI

W mojej pracy pt. *Relacja "prawda - fałsz" w ilościowej i jakościowej teorii informacji*¹ opisałem ogólnie problemy formalne związane z oceną prawdziwości informacji w ilościowej teorii informacji C. E. Shannona² i jakościowej teorii informacji polskiego cybernetyka M. Mazura³. W niniejszej pracy zajmę się problemem subiektywnych i obiektywnych metod oceny prawdziwości informacji w ujęciu *cybernetyki społecznej* rozumianej jako nauka o procesach sterowania społecznego⁴.

1. Psychocybernetyczna i socjocybernetyczna teoria informacji

W nauce w ogóle, zaś w naukach humanistycznych w szczególności, badanie prawdziwości i fałszywości informacji, w społecznych procesach ich przekazywania i przetwarzania, ma istotne znaczenie zarówno dla metodologii badań jak i praktycznego stosowania ich wyników.

W naukach humanistycznych zasadnicze znaczenia mają informacje, których źródłem są ludzie. W takich wypadkach, ze względu na stosunek do informacji i jej źródła, można metody oceny ich prawdziwości lub fałszywości, podzielić na:

1) **metody obiektywne** polegające na ocenie samej informacji, abstrahując od oceny jej źródła,

¹ Por. J. Kossecki, *Relacja "prawda - fałsz" w ilościowej i jakościowej teorii informacji*, "The Pecularity of Man", vol. 6, Warszawa - Kielce 2001, s. 349-386.

² Por. C. E. Shannon, *A Mathematical Theory of Communication*, "Bell System Techn. J.", vol. 27, No. 3-4, 1948.

³ Por. M. Mazur, *Jakościowa teoria informacji*, Warszawa 1970.

⁴ Por. J. Kossecki, *Cybernetyka społeczna*, Warszawa 1981.

2) **metody subiektywne** polegające na ocenie informacji poprzez ocenę jej źródła, abstrahując od oceny samej informacji. Jeżeli np. informacja pochodzi od konkretnego człowieka w przypadku pierwszym interesuje nas to co on mówi, w przypadku drugim interesuje nas kto mówi.

Metody obiektywne dają większą szansę prawidłowej oceny prawdziwości lub fałszywości informacji, niż metody subiektywne, nie zawsze jednak możemy je zastosować i dlatego niejednokrotnie jesteśmy zmuszeni korzystać z metod subiektywnych.

Psychocybernetyczna teoria informacji bada wpływ, jaki właściwości psychocybernetyczne obiektów przekazujących i odbierających informacje, wywierają na prawdziwość lub fałszywość tych informacji, biorąc pod uwagę, że ludzie są systemami autonomicznymi. Psychocybernetyczna teoria informacji bada też wpływ wspomnianych właściwości na stosowane przez ludzi kryteria prawdy.

Socjocybernetyczna teoria informacji bada analogiczny wpływ właściwości nadsystemów autonomicznych - którymi są społeczeństwa, a w związku z tym zajmuje się wpływem systemów sterowania społecznego na stosowane w nich kryteria prawdy i metody oceny prawdziwości lub fałszywości informacji, oraz na samo rozumienie terminów *prawda* i *fałsz* (w szerszym ujęciu na stosowaną w tych systemach epistemologię).

M. Mazur w swej cybernetycznej teorii systemów autonomicznych⁵ wyróżnił sześć podstawowych właściwości sterowniczych człowieka jako *systemu autonomicznego* - czyli takiego, który może się sam sterować i bronić przed utratą tej swojej możliwości. Trzy z tych właściwości: *dynamizm charakteru*, *tolerancja* i *podatność* są związane z energetycznymi procesami sterowania odbywającymi się w człowieku jako systemie autonomicznym, zaś *inteligencja* (pojemność informacyjna), *pojętność* (szybkość rejestrowania informacji) i *talent* (preferencyjność - czyli łatwiejsze rejestrowanie pewnych typów informacji) związane są z informacyjnymi procesami sterowania. Inteligencję, pojętność i talent nazwał M. Mazur *właściwościami intelektualnymi*.

Zarówno energetyczne jak i informacyjne procesy sterowania u człowieka jako systemu autonomicznego są ze sobą sprzężone i wywierają wpływ na sposób przekazywania przez niego informacji. Wpływ ten przedstawił M. Mazur w swej książce *Cybernetyka i charakter*⁶. Został on też szczegółowo omówiony w mojej książce *Cybernetyczna analiza systemów i procesów społecznych*⁷. W tym miejscu nie będziemy jej szczegółowo omawiać, ograniczymy się tylko do stwierdzenia, że na sposób przekazywania informacji, a zwłaszcza na przekazywanie informacji prawdziwych lub fałszywych,

⁵ Por. M. Mazur, *Cybernetyczna teoria układów samodzielnych*, Warszawa 1966.

⁶ Por. M. Mazur, *Cybernetyka i charakter*, Warszawa 1976.

⁷ Por. J. Kossecki, *Cybernetyczna analiza systemów i procesów społecznych*, Kielce 1996, s. 135-138.

największy wpływ ma parametr charakteru, który M. Mazur nazwał jego **dynamizmem**, a który ma ścisły związek z gospodarką energetyczną organizmu człowieka. Od niego też w zasadniczy sposób zależy dążenie człowieka do sterowania innymi ludźmi lub też poddawanie się takiemu sterowaniu. Np. **egzodynamicy** wykazują tendencję do wzbogacania przekazywanych informacji swoimi dodatkami, **endodynamicy** wykazują odwrotną tendencję do przemilczania pewnych istotnych informacji, zaś **statyków** charakteryzuje tendencja do wiernego przekazu informacji. Z kolei skłonność poszczególnych osób do dawania wiary pewnym typom informacji i specyficznego rozumienia samych terminów *prawda* i *fałsz*, zależy od struktury ich motywacji, które zależą od właściwości informacyjnych człowieka jako systemu autonomicznego, a przede wszystkim od rodzaju talentu.

Uznawanie pewnych informacji za prawdziwe lub fałszywe i związane z tym kształtowanie **swego obrazu świata** - rozumianego jako ogólny system informacji uznawany przez danego osobnika za prawdziwy - zależy w dużej mierze od jego właściwości intelektualnych, warunkujących sposób przetwarzania przezeń informacji, zwłaszcza zaś od struktury jego motywacji. Popularnie można to wyrazić w następujący sposób: każdy ma tendencję do uznawania za prawdę tego co jest zgodne z jego potrzebami zależnymi od jego właściwości psychocybernetycznych, oraz uznawania za fałsz tego co jest z tymi właściwościami niezgodne⁸. Inaczej mówiąc człowiek wykazuje tendencję do uznawania za prawdę tego co mu odpowiada - czyli brania swych życzeń za rzeczywistość. Jest to zjawisko znane w psychologii.

Zajmiemy się teraz bardziej szczegółowo wpływem motywacji na różne systemy sterowania społecznego i stosowane w nich kryteria prawdy jak również metody oceny prawdziwości lub fałszywości informacji, oraz na samo rozumienie terminów *prawdziwy* i *fałszywy*, co - jak wspomnieliśmy - jest przedmiotem *socjocybernetycznej teorii informacji*.

2. Subiektywne i obiektywne metody oceny prawdziwości informacji w różnych systemach sterowania społecznego

W zorganizowanym społeczeństwie występuje wiele procesów sterowania społecznego.

System sterowania społecznego jest to zorganizowany zbiór procesów sterowania ludźmi funkcjonujący w danym społeczeństwie.

Normy społeczne są w socjocybernetyce rozumiane jako reaktywności społeczeństwa jako nadsystemu, zaś związane z nimi **bodźce motywacyjne** dzielimy na sześć zasadniczych typów: **poznawcze, ideologiczne, etyczne,**

⁸ Por. tamże.

prawne, ekonomiczne i vitalne⁹. Podział ten wynika z zastosowania ścisłych socjocybernetycznych kryteriów klasyfikacyjnych, których w tym miejscu omawiać nie będziemy.

W każdym społeczeństwie występują różne rodzaje bodźców, niektóre z nich mogą jednak dominować. W zależności od typu bodźców motywacyjnych dominujących w poszczególnych **systemach sterowania społecznego** dzielimy je na¹⁰:

systemy o dominujących bodźcach poznawczych,
systemy o dominujących bodźcach ideologicznych,
systemy o dominujących bodźcach etycznych,
systemy o dominujących bodźcach prawnych,
systemy o dominujących bodźcach ekonomicznych,
systemy o dominujących bodźcach vitalnych.

Jeżeli system sterowania społecznego ma być skuteczny w dłuższym okresie czasu, to rodzaj bodźców w nim dominujących musi być dostosowany do typu norm i związanych z nimi motywacji, które w danym społeczeństwie dominują.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że tak rozumiane pojęcie systemu sterowania społecznego jest cybernetycznym uogólnieniem podanego przez Feliksa Konecznego pojęcia **cywilizacji** jako metody ustroju życia zbiorowego¹¹.

Obiektywne jak i subiektywne metody oceny prawdziwości i fałszywości informacji, zwłaszcza zaś stosowane w danym społeczeństwie kryteria prawdy (według których odróżnia się informacje prawdziwe od fałszywych) zależą od rodzaju jego systemu sterowania społecznego. Od niego też zależy rozumienie samych pojęć *prawdy* i *fałszu*. Ma to ścisły związek z parametrami psychocybernetycznymi dominującymi w danym społeczeństwie, które warunkują skuteczność stosowanych w danym systemie bodźców motywacyjnych, przy czym najważniejsze znaczenie ma tu preferencyjność czyli rodzaj talentu dominujący w danej populacji.

System sterowania społecznego warunkuje też wybór rodzaju informacji, które się bada, sposobu kodowania informacji i w ogóle ich przetwarzania. Od rodzaju tego systemu zależy też w rezultacie uznawany za prawdziwy obraz świata dominujący w danym społeczeństwie (obraz zgodny z potrzebami i życzeniami większości członków społeczeństwa jest łatwiej uznawany za prawdziwy, zaś niezgodny z nimi za fałszywy - jest to zjawisko znane z psychologii społecznej). Kluczowe znaczenie ma tu charakterystyczne dla danego systemu sterowania społecznego (cywilizacji) rozumienie samych terminów *prawda*, *prawdziwy*, *prawdziwa informacja*, *prawdziwe twierdzenie*,

⁹ Por. tamże s. 108.

¹⁰ Por. J. Kossecki, *Tajniki sterowania ludźmi*, Warszawa 1984, s. 255.

¹¹ Por. F. Koneczny, *O wielości cywilizacji*, Kraków 1935. *O ład w historii*, Londyn 1977.

falsz, fałszywy, fałszywa informacja, fałszywe twierdzenie. Sposób rozumienia tych pojęć w społeczeństwach o różnych typach systemów sterowania - czyli o różnych cywilizacjach - nazywamy ich **socjoznaczeniem**, jest on podstawą sposobu kodowania informacji w danym społeczeństwie. Na bazie socjoznaczeń charakterystycznych dla danego systemu sterowania powstają **stereotypy** - jako słowa-klucze, które obok elementów poznawczych (najczęściej zawężonych) zawierają silne, wręcz dominujące, elementy oceniająco-decyzyjne. W masowym procesie społecznej wymiany informacji wypierają one **pojęcia** związane z tymi samymi słowami-kluczami, lecz zawierające wyłącznie w miarę precyzyjne treści poznawcze¹². Ewolucja społecznego procesu przetwarzania i upowszechniania informacji przebiega w ten sposób, że stereotypy charakterystyczne dla danego systemu sterowania społecznego (cywilizacji) najpierw dominują, a następnie wypierają i zastępują pojęcia - jeżeli w ogóle przedtem funkcjonował w społecznym obiegu jakiś system pojęć.

W dalszym ciągu omówimy pewne modelowe subiektywne i obiektywne metody oceny prawdziwości informacji w różnych systemach sterowania społecznego

System sterowania społecznego o dominujących bodźcach poznawczych charakteryzuje się tym, że *prawdziwość informacji* jest określana jako ich zgodność z rzeczywistością - rozumianą jako stan świata (systemu i jego otoczenia), który istnieje niezależnie od tego czy i jak dany system go poznaje i ocenia (w związku z tym dla określenia tego stanu używa się też często terminu *obiektywna rzeczywistość*)¹³ - *fałszywość* zaś jako niezgodność z nią. Takie jest w tym systemie socjoznaczenie pojęć *prawda* i *falsz*. Kryteria prawdy, metody oceny prawdziwości lub fałszywości wszelkich informacji - w tym również twierdzeń naukowych - w tym systemie polegają na konfrontacji tych informacji z rzeczywistością. Dzięki temu mogły w nim powstać postulaty swobodnego obiegu informacji, prawdomówności - zarówno w sprawach prywatnych jak i publicznych, wreszcie mogła się narodzić nauka jako metodyczne dochodzenie prawdy obiektywnej prowadzące do formułowania ogólnych definicji i twierdzeń, publikowanych i ogólnie dostępnych. Wszystkie rodzaje norm społecznych są tu podporządkowane normom poznawczym, które określają jakie informacje są zgodne z rzeczywistością. Oznacza to, że wszystkie normy decyzyjne (ideologiczne, etyczne, prawne, ekonomiczne i witalne) powinny być oparte na rozpoznaniu obiektywnej rzeczywistości, nie zaś tylko na subiektywnym przekonaniu pewnych ludzi.

W omawianym tu systemie powstało **pojęcie prawdy** (zwanej też **prawdą obiektywną** lub **prawdą materialną**), nie zaś jej stereotyp. Pojęcie to

¹² Por. J. Kossecki, *Cybernetyczna analiza...*, wyd. cyt., s. 147.

¹³ Arystoteles określał *prawdę* jako zgodność treści sądu z rzeczywistym stanem rzeczy. Por. W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, tom. I, Warszawa 1959, s. 138-154.

stało się w tym systemie podstawą procesów kodowania i przetwarzania informacji, przy których zasadnicze, decydujące znaczenie ma ich wartość poznawcza, ona też ma decydujące znaczenie przy wyborze zbiorów oryginałów i zawartych w nich informacji, które się bada, przetwarza i upowszechnia w danym społeczeństwie - nie tylko w nauce, ale również w sztuce czy środkach masowego przekazu informacji.

Głównym zadaniem wychowania i wykształcenia, jak również funkcjonowania mediów w tym systemie sterowania społecznego, jest przekazywanie prawdziwych informacji i wytwarzanie w społeczeństwie obrazu świata zgodnego z obiektywną rzeczywistością.

W *obiektywnych metodach oceny prawdziwości (lub fałszywości) informacji* decyduje ich porównanie z rzeczywistością, zaś przy *subiektywnych metodach tego rodzaju oceny* decyduje **wiarygodność źródła informacji** czyli **autorytet poznawczy**, który zależy od jego zdolności zdobywania i dostarczania prawdziwych informacji - czyli jego merytorycznej kompetencji (fachowości w danej dziedzinie), nie zaś np. stanowiska w hierarchii społecznej.

Obraz świata, do którego wytworzenia dążą społeczeństwa, w których funkcjonuje ten system - to obraz zgodny z obiektywną rzeczywistością.

Tego rodzaju system może skutecznie funkcjonować w społeczeństwie, jeżeli wśród jego członków większość stanowią ludzie o dominujących motywacjach poznawczych, którzy wykazują tendencję do uznawania za prawdę - i w ogóle przyjmowania do wiadomości - tego co jest zgodne z obiektywną rzeczywistością, zaś odrzucania tego co jest z nią niezgodne. Może on skutecznie funkcjonować gdy wśród członków społeczeństwa większość stanowią ludzie o dominujących motywacjach poznawczych dla których prawda stanowi wielką wartość.

W historii system taki powstał i funkcjonował w starożytnej Grecji w Atenach, zgodnie z terminologią F. Konecznego możemy nazwać ten system **cywilizacją ateńską** (często nazywana jest ona starożytną **cywilizacją grecką**). Z jego syntezy ze starożytnym systemem rzymskim oraz etyką katolicką powstała **cywilizacja łacińska**.

W dzisiejszych czasach społeczeństwa, w których dawniej funkcjonowała cywilizacja łacińska - takie jak kraje Zachodniej i Środkowej Europy, Ameryki Północnej, Australia, Nowa Zelandia, opanowała ideologia tzw. poprawności politycznej, bardzo silnie osłabiając - czy wręcz rozkładając - cywilizację łacińską.

System sterowania społecznego o dominujących bodźcach ideologicznych charakteryzuje się tym, że socjoznaczenie pojęć *prawda*, *fałsz* itp. jest odmienne niż w omówionym wyżej systemie. W tym systemie *prawdziwość informacji* jest rozumiana jako ich zgodność z obowiązującą i społecznie uznawaną *ideologią* (rozumianą w socjocybernetyce jako zbiór norm

wytuczających zasadnicze cele działalności społeczeństwa jako układu zorganizowanego¹⁴), *falszywość* zaś jako niezgodność z nią; zgodność informacji i twierdzeń z obiektywną rzeczywistością ma mniejsze znaczenie. Takie jest w tym systemie socjoznaczenie słów *prawda* i *falsz*. Kryteria prawdy, metody oceny prawdziwości lub fałszywości wszelkich informacji - w tym również twierdzeń naukowych - w tym systemie polegają na porównywaniu tych informacji ze wspomnianą ideologią.

Normy poznawcze określają to co jest w rzeczywistości, natomiast normy ideologiczne określają to co być powinno zgodnie z określoną ideologią. W systemie sterowania społecznego o dominujących bodźcach ideologicznych mamy do czynienia z naginaniem rzeczywistości do ideologii nie zaś dostosowywaniem ideologii do rzeczywistości. Jeżeli twierdzenie jest zgodne z odpowiednimi normami ideologicznymi jest uznawane za prawdziwe, gdy zaś nie jest z nimi zgodne jest uznawane za fałszywe. W systemie tym *pojęcie prawdy* jest zastąpione przez **stereotyp**, który jest **syntezą pojęcia prawdziwości i poprawności ideologicznej**, decydujące znaczenie ma przy tym ta druga część. Powyższy stereotyp stał się w tym systemie podstawą procesów kodowania i przetwarzania informacji, w których zasadnicze, decydujące znaczenie ma ich poprawność ideologiczna, ona też ma decydujące znaczenie przy wyborze zbiorów oryginałów i zawartych w nich informacji, które się bada, przetwarza i upowszechnia w danym społeczeństwie. Do interpretacji ideologii są uprawnione odpowiednie osobowe lub instytucjonalne autorytety ideologiczne. W związku z tym *obiektywne metody oceny prawdziwości (lub fałszywości) informacji* w tym systemie sterowania polegają na ich porównywaniu z odpowiednimi normami ideologicznymi, zaś *subiektywne metody tego rodzaju oceny* zależą od ideologicznego autorytetu źródła informacji (np. dla wyznawców religii katolickiej najwyższym religijnym autorytetem jest papież, dla wyznawców religii żydowskiej autorytetami są rabini).

Omawiany tu system może skutecznie funkcjonować w społeczeństwie, jeżeli wśród jego członków większość stanowią ludzie o dominujących motywacjach ideologicznych. Ludzie tacy wykazują tendencję do uznawania za prawdę - i w ogóle przyjmowania do wiadomości - tego co odpowiada ich ideowym przekonaniom, zaś odrzucania tego co im nie odpowiada. W rezultacie obraz świata, który kształtuje się w takim społeczeństwie, jest obrazem zgodnym z uznawaną w nim ideologią (nie musi on być natomiast prawdziwy w rozumieniu zgodności z obiektywną rzeczywistością). Pojęcie *prawdy* zastępuje jej stereotyp, którego sens polega na zgodności z uznawaną społecznie ideologią.

W takim systemie wszystkie rodzaje norm społecznych są podporządkowane normom ideologicznym, od nich też zależy obraz świata

¹⁴ Por. J. Kossecki, *Cybernetyka społeczna*, Warszawa 1981, s. 97.

uznawany w danym społeczeństwie za prawdziwy. Oznacza to, że wszystkie normy poznawcze, etyczne, prawne, ekonomiczne i witalne muszą być oparte na uznawanej ideologii (a co najmniej z nią niesprzeczne). Zasadniczym zadaniem wychowania i wykształcenia jak również funkcjonowania mediów w tym systemie sterowania społecznego, jest wpajanie ludziom i umacnianie obowiązującej ideologii - czyli *indoktrynacja*. W związku z tym rozwijane są badania naukowe prowadzące do wniosków zgodnych z ideologią zaś hamowane lub wręcz zabronione takie, których wyniki tę ideologię podważają. Prawo i etyka również są podporządkowane ideologii i mają umacniać jej panowanie, zaś wówczas gdy realizacja celów wytyczonych przez ideologię tego wymaga, mogą być zmieniane, a nawet łamane. Również gospodarka i system ochrony zdrowia i bezpieczeństwa społecznego musi funkcjonować tak by realizować cele wytyczone przez normy ideologiczne. Np. głównym celem gospodarki i armii jest rozszerzanie panowania danej ideologii, zaś policja ma za zadanie przede wszystkim zwalczać jej przeciwników wewnętrznych, zaś wywiad przeciwników zewnętrznych.

Najstarsze ze znanych w historii systemy sterowania społecznego o dominujących bodźcach ideologicznych powstały w starożytnych **cywilizacjach sakralnych**, z których według F. Konecznego, do dziś zachowały się tylko trzy - tybetańska, bramińska i żydowska¹⁵. System ten funkcjonował też w chrześcijańskich państwach średniowiecznej Europy, a jego charakterystycznym przejawem była np. instytucja inkwizycji, która pełniła funkcje policji ideologicznej. We współczesnych czasach silne elementy tego rodzaju systemu sterowania społecznego można było obserwować w państwach totalitarnych - zwłaszcza komunistycznych.

Funkcje dawnych ideologii religijnych spełniają dziś ideologie typu laickiego - dawniej *marksizm* a obecnie ideologia tzw. *poprawności politycznej*.

System sterowania społecznego o dominujących bodźcach etycznych charakteryzuje się tym, że socjoznaczenie pojęć *prawda* i *fałsz* sprowadza się do odróżniania **dobra** i **zła**; podstawowym kryterium prawdy jest **dobro**; prawdziwość informacji oceniana jest przez pryzmat jej zgodności z normami etycznymi, w wypadku zaś gdy jest ona z nimi niezgodna oceniana jest jako fałszywa. Kryteria prawdy, metody oceny prawdziwości lub fałszywości informacji - w tym również twierdzeń naukowych - w tym systemie polegają na ich etycznej ocenie. Obieg informacji jest tu ograniczony normami etycznymi (np. istnieje cenzura obyczajowa). Wszystkie rodzaje norm społecznych - w tym również prawo i prawda - i wszystkie dziedziny życia są tu podporządkowane normom etycznym, oznacza to zasadę podporządkowania wszelkich decyzji w pierwszym rzędzie etyce.

¹⁵ Por. J. Kossecki, *Podstawy nauki porównawczej o cywilizacjach*, Kielce 1996, s. 57-70.

W omawianym tu systemie *pojęcie prawdy* jest zastępowane przez **stereotyp**, który jest **syntezą pojęcia prawdy i dobra**, przy czym decydujące znaczenie ma ta druga część. Stereotyp ten stał się w tym systemie podstawą procesów kodowania i przetwarzania informacji, w których zasadnicze decydujące znaczenie ma ich zgodność z etyką, ona też ma decydujące znaczenie przy wyborze zbiorów oryginałów i zawartych w nich informacji, które się bada, przetwarza i upowszechnia w społeczeństwie.

Istotą społecznych procesów przetwarzania i rozpowszechniania informacji jest wychowawczo-moralne oddziaływanie na społeczeństwo. W społecznych procesach informacyjnych preferowane są więc te informacje, które oddziałują na ludzi wychowawczo z punktu widzenia etyki. W związku z tym *obiektywne metody oceny prawdziwości (lub fałszywości) informacji* w tym systemie sterowania polegają na ich porównywaniu z odpowiednimi normami etycznymi, zaś *subiektywne metody tego rodzaju oceny* zależą od etycznego autorytetu źródła informacji (np. dla wyznawców religii katolickiej najwyższym autorytetem w sprawach moralnych jest papież), w wypadku zaś innych źródeł, które nie mają odpowiedniego autorytetu, decydujące znaczenie ma ocena ich postępowania z punktu widzenia moralnego.

Tego rodzaju system może skutecznie funkcjonować w społeczeństwie, jeżeli wśród jego członków większość stanowią ludzie o dominujących motywacjach etycznych. Ludzie ci wykazują tendencję do uznawania za prawdę - i w ogóle przyjmowania do wiadomości - tego co jest zgodne z uznawanymi przez nich normami etycznymi, zaś odrzucania tego co jest z nimi niezgodne. W rezultacie obraz świata, który kształtuje się w takim społeczeństwie jest obrazem zgodnym z etyką (poprawny etycznie), nie musi on być natomiast prawdziwy w rozumieniu zgodności z obiektywną rzeczywistością. Pojęcie *prawdy* zastępuje jej stereotyp, którego sens polega na zgodności rzeczywistości z etyką.

Tego rodzaju system sterowania społecznego funkcjonuje w **cywilizacji arabskiej**, która według F. Konecznego ma charakter pólśakralny.

"Wobec nikłości strony dogmatycznej, cała religijność muzułmańska wywodzi się z pięciu zasadniczych obowiązków życia moralnego: modłów, jałmużny, pielgrzymek, postów i udziału w świętej wojnie. (...)¹⁶.

Przykładem funkcjonowania tego rodzaju systemu mogą być również społeczeństwa o **cywilizacji łacińskiej**, której podstawową zasadą jest prymat etyki nad prawem i innymi rodzajami norm społecznych¹⁷. Powstała ona z syntezy elementów dawnej cywilizacji greckiej i rzymskiej (przede wszystkim prawa rzymskiego) z chrześcijaństwem - zwłaszcza etyką chrześcijańską.

¹⁶ J. Kossecki, *Podstawy nauki porównawczej...*, wyd. cyt., s. 60.

¹⁷ Por. tamże, s. 129.

System sterowania społecznego o dominujących bodźcach prawnych charakteryzuje się tym, że socjoznaczenie słów *prawda* i *fałsz* to **prawomocność** i **nieprawomocność**; podstawowym kryterium prawdy jest **prawomocność**; prawdziwość informacji oceniana jest przez pryzmat jej zgodności z normami prawnymi (prawem) i twierdzeniami głoszonymi przez biurokratyczne urzędowe autorytety, w wypadku zaś gdy jest ona z nimi niezgodna oceniana jest jako fałszywa. Tak rozumiane pojęcie *prawdy* można nazwać **prawdą formalną**. Kryteria prawdy, metody oceny prawdziwości lub fałszywości informacji - w tym również twierdzeń naukowych - w tym systemie polegają na ich formalno-prawnej ocenie, dokonywanej przez powołane do tego urzędowe autorytety.

W tym systemie obieg informacji jest silnie ograniczony normami prawnymi, z reguły dość szczegółowymi. Wszystkie rodzaje norm społecznych - w tym również etyka i prawda - i wszystkie dziedziny życia, są tu podporządkowane normom prawnym, oznacza to zasadę podporządkowania wszelkich decyzji w pierwszym rzędzie prawu. W tym systemie *pojęcie prawdy* jest zastępowane przez **stereotyp**, który jest **syntezą pojęcia prawdziwości i prawomocności**, przy czym decydujące znaczenie ma ta druga część. Oznacza to, że *prawda materialna* ustępuje przed *prawdą formalną*. Stereotyp ten jest w tym systemie podstawą procesów kodowania i przetwarzania informacji, w których zasadnicze, decydujące znaczenie ma ich formalna zgodność z prawem, ona też ma decydujące znaczenie przy wyborze zbiorów oryginałów i zawartych w nich informacji, które się bada, przetwarza i upowszechnia w społeczeństwie.

Zadaniem społecznych procesów przetwarzania i rozpowszechniania informacji jest wdrażanie praworządności. W społecznych procesach informacyjnych preferowane są więc te informacje, które są prawnie doniosłe i źródła informacji, które mają odpowiednią rangę formalno-prawną (np. media zdecydowanie bardziej interesują się życiem polityków niż odkryciami naukowców). W związku z tym *obiektywne metody oceny prawdziwości (lub fałszywości) informacji* w tym systemie sterowania polegają na ich porównywaniu z odpowiednimi standardami określonymi przez prawem ustalone instytucje i autorytety, zaś *subiektywne metody tego rodzaju oceny* zależą od prawnej pozycji źródła informacji (np. piastowanych stanowisk lub posiadanych stopni i tytułów naukowych). W sposób określony prawem ustala się też formalną hierarchię źródeł informacji i waga (niejako stopień prawdziwości - a właściwie prawomocności) danej informacji zależy od pozycji jej źródła w takiej hierarchii.

Tego rodzaju system może skutecznie funkcjonować w społeczeństwie, jeżeli wśród jego członków większość stanowią ludzie o dominujących motywacjach prawnych. Ludzie ci wykazują tendencję do uznawania za prawdę - i w ogóle przyjmowania do wiadomości - tego co jest zgodne z uznawanymi przez nich normami prawnymi i standardami ustalonymi przez prawem

określone autorytety, zaś odrzucania tego co jest z nimi niezgodne. W rezultacie obraz świata, który kształtuje się w takim społeczeństwie, jest obrazem zgodnym z prawem i twierdzeniami głoszonymi przez urzędowe (biurokratyczne) autorytety, nie musi on być natomiast prawdziwy w rozumieniu zgodności z obiektywną rzeczywistością. Pojęcie *prawdy* zastępuje jej stereotyp, którego sens polega na zgodności rzeczywistości z tym co określone urzędowe autorytety (biurokratyczne instytucje) za prawdę uznają i społeczeństwu ogłaszają.

Tego rodzaju system sterowania społecznego i charakterystyczne dlań pojęcie prawdy ukształtowało się w ramach **cywilizacji bizantyńskiej**, która powstała we wschodniej części Cesarstwa Rzymskiego, a następnie rozszerzyła obejmując Ruś i potem Rosję - gdzie zmieszała się z cywilizacją turańską w okresie niewoli mongolskiej, a także znaczne części Niemiec - zwłaszcza Prusy. Silne jej elementy możemy obserwować w Niemczech okresu cesarstwa (zjednoczonego pod hegemonią Prus), jak również w okresie rządów Hitlera. Zarówno w Rosji carskiej, jak też w ZSRR obserwujemy silne elementy metod sterowania społecznego charakterystycznych dla cywilizacji bizantyńskiej. Wielki rozkwit tych metod obserwujemy zarówno w PRL jak i w obecnej III RP, a także w Unii Europejskiej, gdzie funkcjonuje typowo bizantyński stereotyp *państwa prawnego*.

Cywilizacja bizantyńska uznaje naukę, ale dąży do jej ujednolicenia i kontrolowania przez państwo - a w praktyce przez biurokrację państwową - przez to hamuje jej rozwój. Podobnie traktuje oświatę i wszelkie procesy przetwarzania i społecznego przekazu informacji. Przykłady tego rodzaju stosunku do nauki, oświaty i społecznego przekazu informacji znajdujemy w Rosji carskiej.

*Jedynym celem studiów - mówił Mikołaj I - winno być nauczanie młodego człowieka lepszemu wykonywaniu swych obowiązków służbowych; z punktu widzenia państwowego szkoła wyrządza czasami więcej szkody niż pożytku; ucząc chłopów czytać, umożliwi im poznawanie złych książek*¹⁸.

Mikołajowski biurokrata wysokiego szczebla Leoncjusz Dubelt, notował w swym dzienniku, iż jego zdaniem *w Rosji uczeni powinni postępować jak aptekarze: wydawać wiedzę jedynie na receptę rządu*, a minister oświaty Aleksander Szyszkow otwarcie wyznał, że *nauki są pożyteczne tylko wtedy, gdy się ich używa w miarę, podobnie jak soli, zależnie od stanu majątkowego i potrzeby uwarunkowanej stanowiskiem. Nadmiar nauk, podobnie jak ich niedostatek, sprzeczny jest z prawdziwym oświeceniem*¹⁹.

System sterowania społecznego o dominujących bodźcach ekonomicznych charakteryzuje się tym, że socjoznaczenie słów *prawda* i *falsz*

¹⁸ W. Śliwowska, *Mikołaj I i jego czasy*, Warszawa 1965, s. 41.

¹⁹ Tamże.

to **efektywność i nieefektywność - przede wszystkim gospodarcza**; podstawowym kryterium prawdy są **rezultaty - głównie ekonomiczne**; prawdziwość informacji oceniana jest przez pryzmat efektów jej zastosowania - gdy przynosi pozytywne rezultaty jest oceniana jako prawdziwa w przeciwnym razie oceniana jest jako fałszywa. Kryteria prawdy, metody oceny prawdziwości lub fałszywości informacji - w tym również twierdzeń naukowych - w tym systemie polegają na ocenie efektów (przede wszystkim ekonomicznych) jej wykorzystania. Obieg informacji jest tu podporządkowany wymogom ekonomii. Wszystkie rodzaje norm społecznych - w tym również etyka, prawo i prawda - a także wszystkie dziedziny życia są tu podporządkowane gospodarce, oznacza to zasadę oceny wszelkich decyzji w pierwszym rzędzie przez pryzmat ich efektów ekonomicznych.

W omawianym tu systemie *pojęcie prawdy* jest zastępowane przez **stereotyp**, który jest **syntezą pojęcia prawdziwości i efektywności (przede wszystkim ekonomicznej)**, przy czym decydujące znaczenie ma ta druga część, oznacza to, że *prawda materialna* jest tu ważniejsza niż *prawda formalna*. Stereotyp ten jest w tym systemie podstawą procesów kodowania i przetwarzania informacji, w których zasadnicze, decydujące znaczenie mają korzyści, które może przynieść ich wykorzystanie, one też mają decydujące znaczenie przy wyborze zbiorów oryginałów i zawartych w nich informacji, które się bada, przetwarza i upowszechnia w społeczeństwie.

Zadaniem społecznych procesów przetwarzania i rozpowszechniania informacji jest nauczanie ludzi zachowań rynkowych. W społecznych procesach informacyjnych preferowane są informacje doniosłe dla gospodarki i źródła, które takich informacji dostarczają. W związku z tym *obiektywne metody oceny prawdziwości (lub fałszywości) informacji* w tym systemie sterowania polegają na badaniu rezultatów ich zastosowań, zaś *subiektywne metody tego rodzaju oceny* polegają na porównywaniu informacji z twierdzeniami ekspertów o odpowiednim autorytecie, przy czym autorytet ten zależy od merytoryczno-ekonomicznych rezultatów ich działalności np. stanu posiadania.

Tego rodzaju system może skutecznie funkcjonować w społeczeństwie, jeżeli wśród jego członków większość stanowią ludzie o dominujących motywacjach ekonomicznych. Ludzie ci wykazują tendencję do uznawania za prawdę - i w ogóle przyjmowania do wiadomości - tego co jest zgodne z ich interesem ekonomicznym. W rezultacie obraz świata, który kształtuje się w takim społeczeństwie ma charakter pragmatyczno-ekonomiczny i w znacznym stopniu może być zgodny z obiektywną rzeczywistością. Pojęcie *prawdy* zastępuje jej stereotyp, którego sens polega na jego zgodności z ekonomicznym interesem społeczeństwa.

Przykładem funkcjonowania tego rodzaju systemu sterowania społecznego są współczesne kraje anglosaskie, nad których życiem - zgodnie z założeniami liberalizmu - góruje ekonomia. Jej wymogom podporządkowane

jest całe życie społeczne, w tym również nauka, oświata, społeczne procesy wymiany informacji, a nawet religia - kościoły w USA traktowane są jak przedsiębiorstwa, w których sprzedaje się usługi religijne, które mają swoją cenę; między tymi kościołami odbywa się walka konkurencyjna, zaś państwo dba o to by żaden z nich nie miał monopolu w dziedzinie działalności zaspokajającej religijne potrzeby (zasada tolerancji). Analogicznie w nauce toczy się swobodna walka konkurencyjna między różnymi ośrodkami naukowymi.

System sterowania społecznego o dominujących bodźcach witalnych charakteryzuje się tym, że socjoznaczenie słów *prawda* i *fałsz* to **zgodność** lub **niezgodność z tym co władza za prawdę lub fałsz każe uznawać**. W systemie tego rodzaju liczy się przede wszystkim to co pozwala przeżyć i zapewnia maksimum przyjemności o charakterze biofizycznym (inaczej mówiąc najważniejsze jest to co pozwala obronić i przedłużyć życie) - zaś o tym decyduje pozycja w ramach własnej społeczności i pozycja tej społeczności wśród innych (stąd dążenie do awansu i władzy). Zarówno o własnej pozycji w społeczeństwie jak i pozycji własnego społeczeństwa wśród innych decyduje jego władza (bardzo często jest to jednoosobowy władca), stąd podstawową normą wokół której organizuje się życie społeczne jest norma bezwzględnego posłuszeństwa władzy - dominuje ona nad wszelkimi innymi rodzajami norm - zarówno poznawczymi, jak prawnymi (prawem jest wola władzy) czy ekonomicznymi, nie mówiąc o ideologicznych i etycznych ograniczonych do spraw prywatnych. Podczas gdy armia i policja w innych systemach sterowania społecznego stanowi tylko narzędzie do realizacji zasadniczych ich celów (ideologicznych, etycznych, prawnych czy ekonomicznych), w omawianym tu systemie stanowi podstawę organizacji społeczeństwa, a jej utrzymywanie i rozwój jest jakby głównym celem działań społecznych, ona bowiem stanowi najdoskonalszą szkołę dyscypliny i umożliwia narzucanie swej woli innym społeczeństwom. Podstawowym kryterium prawdy jest zgodność z aktualnym nakazem władz. Kryteria prawdy, metody oceny prawdziwości lub fałszywości informacji - w tym również twierdzeń naukowych - w tym systemie polegają na ocenie ich przez władze, które nie muszą się liczyć ani z prawem przez siebie stanowionym (w każdej chwili mogą je zresztą zmienić), ani tem bardziej z etyką, ideologią czy nawet ekonomią (gdy chcą mogą być rozrzutne jeżeli tylko zdobyły odpowiednie środki).

Obieg informacji w tym systemie jest podporządkowany wymogom posłuszeństwa wobec władzy i wymogom militarnym. Wszystkie rodzaje norm społecznych - w tym również etyka, prawo i prawda - a także wszystkie dziedziny życia są tu podporządkowane aktualnym nakazom władzy.

W tym systemie *pojęcie prawdy* jest zastępowane przez **stereotyp**, który oznacza zgodność informacji z nakazem władzy; w rezultacie zarówno *prawda*

materialna jak i *prawda formalna* schodzi na drugi plan. Stereotyp ten stał się w tym systemie podstawą procesów kodowania i przetwarzania informacji, o których w sposób całkowicie dowolny decyduje władza; ona też decyduje o wyborze zbiorów oryginałów i zawartych w nich informacji, które się bada, przetwarza i upowszechnia w skali społecznej.

Zadaniem społecznych procesów przetwarzania i rozpowszechniania informacji jest nauczanie ludzi bezwzględnego posłuszeństwa wobec władzy. W społecznych procesach informacyjnych preferowane są więc te informacje, które są korzystne dla władzy i które ona w związku z tym każe za prawdziwe uznawać, eliminuje się natomiast i uznaje za fałszywe informacje dla władzy niekorzystne, zaś preferuje się źródła, które takich informacji korzystnych dla władzy dostarczają, inne zaś są eliminowane. Względy militarne i policyjne mają przy tym zasadnicze znaczenie, bowiem armia i policja stanowi w tym systemie główne narzędzie sprawowania władzy. W związku z tym *obiektywne metody oceny prawdziwości (lub fałszywości) informacji* w tym systemie sterowania polegają na porównywaniu informacji z tym co władza za prawdę każe uznawać, zaś *subiektywne metody tego rodzaju oceny* polegają na stwierdzaniu jak dane źródło informacji jest oceniane przez władze - zwłaszcza zaś jaką ma pozycję w hierarchii władzy.

Tego rodzaju system może skutecznie funkcjonować w społeczeństwie, jeżeli wśród jego członków większość stanowią ludzie o dominujących motywacjach witalnych, słabych zaś motywacjach poznawczych, ideologicznych a zwłaszcza etycznych. Ludzie ci wykazują tendencję do uznawania za prawdę - i w ogóle przyjmowania do wiadomości - tego co jest zgodne z nakazem władzy, gdyż to zapewnia im dobrą pozycję społeczną i możliwości życiowe. W rezultacie obraz świata, który kształtuje się w takim społeczeństwie ma charakter raczej ograniczony, a w dodatku zmienny w zależności od potrzeb władzy i w znacznym stopniu może być niezgodny z obiektywną rzeczywistością. Pojęcie *prawdy* zastępuje jej stereotyp, którego sens polega na zgodności z nakazami władzy.

Niemal czystym przykładem tego rodzaju systemu sterowania społecznego jest **cywilizacja turańska**, która powstała na stepie eurazjatyckim, a szczytowy okres swego rozwoju osiągnęła w imperium mongolskim. Silne jej elementy zakorzeniły się w Rosji w okresie mongolskiej niewoli.

W XX wieku silne elementy cywilizacji turańskiej można było zaobserwować w ZSRR okresu stalinowskiego. Smutny los spotkał wówczas tych radzieckich naukowców, którzy nie chcieli się poddać dyktatowi pseudonaukowców posłusznych władzy. Przykładem może tu być los wybitnego radzieckiego genetyka Nikołaja Wawilowa, który nie chciał się poddać dyktatowi Stalina i jego protegowanego akademika Trofima Łysenki. Wawilow został w związku z tym aresztowany i zmarł w więzieniu²⁰.

²⁰ Por. J. Kossecki, *Podstawy nauki porównawczej...*, wyd. cyt., s. 30.

TABLICA 1.

**Podstawowe socjocybernetyczne zasady oceny informacji
w różnych systemach sterowania społecznego**

System o dominujących bodźcach	Przykłady	Socjoznaczenie słów <i>prawda</i> i <i>falsz</i>	Obiektywne socjocybernetyczne metody oceny prawdziwości lub fałszywości informacji	Subiektywne socjocybernetyczne metody oceny prawdziwości lub fałszywości informacji	Zasady wyboru informacji badanych, przetwarzanych i rozpowszechnianych	Społeczny obraz świata
Poznawczych	Cywilizacja grecko-ateńska, cywilizacja łacińska	Zgodność lub niezgodność informacji z obiektywną rzeczywistością	Konfrontacja informacji z obiektywną rzeczywistością	Konfrontacja informacji z twierdzeniami merytorycznie kompetentnych fachowców	Informacje o dużej wartości poznawczej	Zgodny z obiektywną rzeczywistością
Ideologicznych	Starożytne cywilizacje sakralne, średniowieczne chrześcijaństwo, państwa <i>realnego socjalizmu</i>	Zgodność lub niezgodność informacji z obowiązującą ideologią	Porównywanie informacji z ideologią	Konfrontacja informacji z twierdzeniami autorytetów ideologicznych	Informacje potwierdzające ideologię	Zgodny z uznawaną ideologią
Etycznych	Cywilizacja arabska, cywilizacja łacińska, współczesny Kościół katolicki	Zgodność lub niezgodność informacji z etyką	Etyczna ocena informacji	Konfrontacja informacji z ocenami autorytetów moralnych lub ocena poziomu moralnego źródła informacji	Informacje działające na ludzi wychowawczo pod względem moralnym	Zgodny z uznawanymi normami etycznymi
Prawnych	Cywilizacja bizantyńska	Prawomocność lub nieprawomocność informacji	Ocena prawomocności informacji	Konfrontacja z twierdzeniami określonych prawem autorytetów	Informacje zgodne z prawem i doniesłe prawnie	Zgodny z prawem i twierdzeniami urzędowych autorytetów
Ekonomicznych	Współczesne kraje anglosaskie	Efektywność lub nieefektywność informacji	Ocena ekonomicznych rezultatów zastosowania informacji	Konfrontacja informacji z twierdzeniami fachowców sprawdzonych w skutecznym działaniu	Informacje przynoszące korzyści ekonomiczne	Pragmatyczno-ekonomiczny
Witalnych	Cywilizacja turańska	Zgodność lub niezgodność informacji z nakazem władzy	Porównywanie informacji z tym co władza za prawdę każe uznawać	Ocena źródła informacji przez władzę	Informacje takie, które władza każe badać, przetwarzać i upowszechniać	Zgodny z aktualnym stanowiskiem władzy

Najwyższym kryterium prawdy w tym okresie była zgodność z twierdzeniami głoszonymi przez Józefa Stalina, zadaniem naukowców było tylko ewentualne dorabianie *dowodów* potwierdzających te twierdzenia i ich upowszechnianie.

Każdy system sterowania społecznego (każda cywilizacja) ma swoiste socjoznaczenie słów *prawda* i *fałsz*, związane z nim kryteria prawdy i wynikające z nich - zarówno subiektywne jak i obiektywne - metody oceny prawdziwości lub fałszywości informacji, jak również zasady wyboru zbiorów oryginałów i zawartych w nich informacji, które się bada, przetwarza i rozpowszechnia, oraz wynikający z tego społeczny obraz świata. Ogólnie możemy to nazwać podstawowymi socjocybernetycznymi zasadami oceny informacji, ich przetwarzania i rozpowszechniania.

Omówione wyżej podstawowe socjocybernetyczne zasady oceny informacji, ich przetwarzania i rozpowszechniania w różnych systemach sterowania społecznego, wraz z historycznymi i współczesnymi ich przykładami, zestawiono w tabelicy 1.

4. Podsumowanie

Zarówno w historycznych jak i współczesnych społeczeństwach bardzo często występują równocześnie różne systemy sterowania społecznego. Jeżeli jeden z nich dominuje w życiu danego społeczeństwa, wówczas może się ono owocnie rozwijać, gdyż w razie konfliktu systemów rozstrzygają racje tego, który dominuje. Niejednokrotnie występują jednak takie sytuacje, gdy w życiu pewnego społeczeństwa żaden z systemów nie dominuje, a wówczas w wypadku konfliktu nie wiadomo, któremu z nich przyznać pierwszeństwo - F. Koneczny nazywa takie sytuacje *mieszankami cywilizacyjnymi*. Mogą one prowadzić do ostrej walki między zwolennikami różnych cywilizacji. Konflikty tego rodzaju wynikają zarówno z różnej hierarchii wartości dominujących w poszczególnych systemach sterowania (cywilizacjach) jak i różnego rozumienia tych wartości, u ich podstaw leżeć mogą różne socjoznaczenia terminów *prawda* i *fałsz* i zbudowane na nich różne obrazy świata, różne rozumienie roli nauki, oświaty i środków społecznej komunikacji - ogólnie mówiąc różna pozycja i różny sposób tworzenia norm poznawczych. Ponieważ zaś informacje zawarte w normach poznawczych stanowią - w mniejszym lub większym stopniu - podstawę wszelkich norm decyzyjnych, wynika stąd różny sposób tworzenia wszelkich norm decyzyjnych w różnych systemach sterowania społecznego (różnych cywilizacjach).

Lepsze wzajemne zrozumienie zwolenników różnych systemów sterowania społecznego może się przyczynić do eliminacji, a przynajmniej złagodzenia konfliktów między nimi.

Streszczenie

Każdy system sterowania społecznego (każda cywilizacja) ma swoiste socjoznaczenie słów *prawda* i *fałsz*, związane z nim kryteria prawdy i wynikające z nich - zarówno subiektywne jak i obiektywne - metody oceny prawdziwości lub fałszywości informacji, jak również zasady wyboru zbiorów informacji, które się bada, przetwarza i rozpowszechnia, oraz wynikający z tego społeczny obraz świata. Ogólnie możemy to nazwać podstawowymi socjocybernetycznymi zasadami oceny informacji, ich przetwarzania i rozpowszechniania.

Podstawowe socjocybernetyczne zasady oceny informacji, ich przetwarzania i rozpowszechniania w różnych systemach sterowania społecznego, wraz z historycznymi i współczesnymi ich przykładami, zestawiono w tablicy 1.